

Zárójelentés

Környezetvédelmi szempontból jelentős, hiperalkalikus közegben képződő O-koordinált fémkomplexek összetétele, szerkezete és egyensúlyai (K 124265)

1. Ca^{2+}/L biner rendszerek

Munkánk első részében a radioaktív hulladékelhelyezés szempontjából jelentős hidroxid- és oxokarboxilátok kalciumkomplex-képző sajátságait vizsgáltuk. A kis és közepes aktivitású radioaktív hulladéktárolók erősen lúgos körülményei között jelen levő komplexképző ligandumok jelentős hatással vannak a radioaktív fémionok mobilitására. A hulladéktárolókban legnagyobb mennyiségben megtalálható ligandum az α -D-izoszacharinát (Isa^-), melynek gyakran alkalmazott modellvegyülete a D-glükonát (Gluc^-), melyet az Isa^- szerkezeti és funkcionális modelljeként tekintenek. Az ilyen hulladéktárolókban a kalciumion jelentősen nagyobb mennyiségben fordul elő, mint az aktinoidák és lantanoidák, emiatt a kalciumionok jelentősen befolyásolhatják a ligandumok radioaktív fémionokkal való komplexképzését, akár úgy, hogy komplexet képeznek a ligandumokkal, akár úgy, hogy rosszul oldódó csapadék formájában eltávolítják a ligandumokat az oldatfázisból. Mindezek miatt ezen ligandumok kalciumkomplex-képző sajátságainak vizsgálata környezetvédelmi szempontból fontos.

Semleges közegben a vizsgált ligandumok, Isa^- , laktát (Lac^-), α -ketoglutarát ($\alpha\text{-Ket}^{2-}$) és β -ketoglutarát ($\beta\text{-Ket}^{2-}$), kis stabilitású komplexet képeznek Ca^{2+} -ionokkal.

Az Isa^- -t tartalmazó oldatokban CaIsa^+ komplex képződik, melynek stabilitási állandója a CaGluc^+ komplexéhez hasonló érték. A Gluc^- -tartalmú rendszerekben azonban a CaGluc^+ komplex képződése mellett $\text{Ca}(\text{Gluc})_2^0$ részecske képződését is kimutatták. Hasonló, 1:2 összetételű komplex az Isa^- -t tartalmazó oldatokban nem képződött. Ennek a különbségnek az oka feltételezhetően a két ligandum eltérő szerkezetében keresendő. A Gluc^- -ion flexibilisebb, mint az Isa^- , emellett a Gluc^- -ionnal ellentétben az Isa^- -anion tartalmaz egy hidrofób egységet. A CaIsa^+ és CaGluc^+ komplexek szerkezetét kvantumkémiai számolásokkal határoztuk meg. A CaIsa^+ mindkét koordinációs izomerjében az Isa^- -anion háromfogú ligandumként viselkedik, emellett a Ca^{2+} -ionhoz négy vízmolekula koordinálódik, így a koordinációs szám ezeknél a komplexeknél hét. A CaGluc^+ esetén mindkét koordinációs izomer kétfogú Gluc^- -ot tartalmaz, így a koordinációs szám a kalciumion körül hat.

A Ca^{2+} -ot, valamint Isa^- -t vagy Gluc^- -ot tartalmazó semleges oldatokból kinyert egykristályok kristályszerkezetét röntgenkristallográfiai mérésekkel határoztuk meg. A CaIsa_2 kristályszerkezetét már meghatározták 1968-ban, azonban munkánk során egy szinkrotron sugárforrás alkalmazásával jóval pontosabban meg tudtuk határozni a szerkezetet, emellett az OH-csoportok hidrogénatomjainak helyzetét, valamint a hidrogénkötés-rendszert is fel tudtuk térképezni. Mind a CaIsa_2 , mind a $\text{CaGluc}_2 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$ az a tengellyel párhuzamos koordinációs polimerekből álló, nem-centroszimmetrikus, ortorombos szerkezetben kristályosodik. A két szerkezet közötti legjelentősebb különbség az, hogy a $\text{CaGluc}_2 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$ -ban az egymás melletti fémcentrumokat μ -oxo hidak kapcsolják össze, míg a CaIsa_2 -ban az egymás melletti fémcentrumokat két Isa^- ligandum íveli át. További különbség, hogy míg a CaIsa_2 -ban a fémion körüli koordinációs szám nyolc, addig a $\text{CaGluc}_2 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$ -ban kilenc. A két szerkezetet stabilizáló hidrogénkötés-rendszer is jelentősen eltér.

A Lac^- -tartalmú semleges oldatokban CaLac^+ és CaLac_2^0 komplexek képződtek, melyek stabilitási állandói hasonlóak a CaGluc^+ és CaGluc_2^0 komplexek korábban meghatározott stabilitási állandóihoz.

Az $\alpha\text{-Ket}^{2-}$ -ot és $\beta\text{-Ket}^{2-}$ -ot tartalmazó oldatokban az Isa^- -hoz hasonlóan kis stabilitású, 1:1 összetételű komplexek képződését tapasztaltuk. A $\text{Ca}(\alpha\text{-Ket})^0$ nagyobb stabilitása azzal magyarázható, hogy míg a $\text{Ca}(\beta\text{-Ket})^0$ hattagú kelátgyűrűt tartalmaz, addig a $\text{Ca}(\alpha\text{-Ket})^0$ -ban stabilabb öttagú gyűrű található. Mindkét komplexben a ligandum feltételezhetően egy karboxilát oxigénen és az oxocsoporton keresztül koordinálódik a Ca^{2+} -ionhoz.

Lúgos közegben a vizsgált ligandumok deprotonálódnak, mely a hidroxikarboxilátok esetén egy alkoholátcsoport kialakulását eredményezi, míg az oxokarboxilátok esetében a deprotonálódás egy metilénecsoponton megy végbe, melynek eredményeképp enolát anion jön létre. Az Isa^- a Glu^- -nál gyengébb savnak bizonyult, deprotonálódási állandója ($\text{p}K_a$) a glükonáténál közel egy nagyságrenddel nagyobb. A Lac^- az Isa^- -nál is gyengébb sav, a Lac^- -tartalmú rendszerekben a deprotonálódás mértéke még 3.5 M NaOH-ot tartalmazó oldatban sem éri el a 10 %-ot.

A két oxokarboxilát közül $\beta\text{-Ket}^{2-}$ az erősebb sav. A különbség feltehetően a deprotonált ligandumok eltérő szerkezetéből adódik: a $(\beta\text{-Ket})\text{H}_{-1}^{3-}$ anion esetén kiterjedtebb a konjugáció, ami extra stabilitást eredményez az $(\alpha\text{-Ket})\text{H}_{-1}^{3-}$ -hoz képest.

Lúgos közegben Ca^{2+} -ionok jelenlétében az Isa^- kizárólag CaIsaH_{-1}^0 komplexet képez. Ezzel ellentétben a Gluc^- -tartalmú oldatokban korábban a hasonló összetételű CaGlucH_{-1}^0 mellett $\text{Ca}_2\text{GlucH}_{-3}^0$ és $\text{Ca}_3\text{Gluc}_2\text{H}_{-4}^0$ összetételű komplexek képződését is kimutatták, sőt, a vizsgált rendszerekben ezek a többmagvú komplexek voltak a domináns részecskék. Ehhez hasonló többmagvú komplexek az Isa^- -t tartalmazó oldatokban nem voltak kimutathatók. A többmagvú komplexek kialakulásának feltétele az, hogy a karboxilátcsoport melletti két hidroxilcsoport egyaránt részt tudjon venni a fémion megkötésében, azaz az egyik OH-csoport az egyik Ca^{2+} -ionhoz koordinálódik, míg a másik OH-csoport a másik fémionhoz. Ez a feltétel a Gluc^- esetében teljesül, míg az Isa^- esetében nem. Ebből a szempontból a két ligandum viselkedése jelentősen eltér egymástól, ezért feltételezhetően az Isa^- nem fog a Gluc^- -tal megegyező módon viselkedni erősen lúgos, kalciumionokat és aktinoidákat/lantanoidákat tartalmazó oldatokban (tehát a kis és közepes aktivitású hulladéklerakókban uralkodó körülmények között). Várhatóan a Ca^{2+} -ot, L^- -ot és egy radioaktív fémiont tartalmazó terner rendszerek stabilitása és szerkezete függ attól, hogy $\text{L}^- = \text{Isa}^-$ vagy Gluc^- .

A Ca^{2+} - Lac^- -rendszer erősen lúgos közegbeli viselkedését 0.2–2.6 M NaOH-ot tartalmazó oldatokban vizsgáltuk. A vizsgált rendszerekben CaLacH_{-1}^0 és CaLacH_{-2}^- komplexek képződését mutattuk ki. Ilyen erősen lúgos oldatokban Lac^- -ionok jelenléte nélkül a kalciumionok gyakorlatilag teljes mértékben CaOH^+ és $\text{Ca}(\text{OH})_2^0$ hidroxokomplexek formájában vannak jelen. Továbbá a CaLacH_{-1}^0 és CaLacH_{-2}^- komplexek stabilitási állandói alacsonyabb értékek egy olyan komplex stabilitási állandójánál, mely deprotonált hidroxilcsoportot (azaz O^- funkciós csoportot) tartalmaz. Mindezek miatt feltehetően a fenti két komplexben egy Lac^- ligandum koordinálódik egy CaOH^+ vagy egy $\text{Ca}(\text{OH})_2^0$ részecskéhez, így szemléletesebb $\text{CaLac}(\text{OH})^0$ és $\text{CaLac}(\text{OH})_2^-$ részecskéként jelölni őket.

Lúgos közegben Ca^{2+} -ionok és $\alpha/\beta\text{-Ket}^{2-}$ -ionok jelenlétében 1:1:–1 összetételű komplexek képződését tapasztaltuk. A Ca^{2+} -ionok és $(\alpha/\beta\text{-Ket})\text{H}_{-1}^{3-}$ -ionok közötti direkt asszociációs reakcióban képződő $\text{Ca}(\alpha/\beta\text{-Ket})\text{H}_{-1}^-$ komplex stabilitási állandója az α -izomer

esetében nagyobb az α -Ket²⁻ erősebb bázicitása miatt. Az α -Ket²⁻-ionokat tartalmazó oldatokban a fenti mellett egy Ca₂(α -Ket)H₋₃⁻ összetételű részecske is képződik. Mivel az (α -Ket)H₋₁³⁻-ion nem képes még két deprotonálódási lépésre, ez a komplex feltehetően egy kalcium-hidroxido-enolat komplex, melyben mindkét Ca²⁺-ionhoz koordinálódik egy OH⁻-ion. β -Ket²⁻ jelenlétében az 1:1:-1 komplex mellett egy Ca₂(β -Ket)H₋₁⁺ részecske is képződik. Mindezek ismeretében kijelenthető, hogy a kalciumion képes indukálni egy oxokarboxilát deprotonálódását, melynek során egy olyan komplex képződik, melyben a ligandum egy enolat funkciós csoportot tartalmaz.

Munkánk következő részében az L-gulonátion (Gul⁻) viselkedését tanulmányoztuk Ca²⁺-ionok jelen- és távollétében a pH = 2–13 tartományban, valamint vizsgáltuk a Nd³⁺- és D-glükonátionok (Gluc⁻) között lejátszódó komplexképződési folyamatokat pH = 2 és 8 között. A kvantitatív jellemzés mellett célkitűzéseink között szerepelt a képződő oldatbeli részecskék szerkezeti jellemzése is NMR-spektroszkópiai, polarimetriás és kvantumkémiaili módszerek segítségével.

Megfigyeltük az L-Gul⁻ savas oldatokban (pH < 5) lejátszódó protonálódását, hasonlóan a diasztereomer D-Gluc⁻ anionhoz. A potenciometriás, polarimetriás és NMR-spektroszkópiás mérések alapján meghatározott protonálódási állandó nagyon hasonló volt mindkét ion esetén. Ebből arra következtethetünk, hogy a karboxilátcsoport bázicitását a hidroxilcsoportok konfigurációjában jelentkező eltérések nem befolyásolják jelentős mértékben.

Savas közegben a protonálódás mellett a savkatalizált laktonizációs folyamat is végbement. ¹H és ¹³C NMR-méréseink igazolták, hogy a reakció során két intramolekuláris észter, az öttagú gyűrűs γ - és a hattagú gyűrűs δ -lakton képződik mindkét aldonsav esetén. A négy laktonra (γ -HGul, δ -HGul, γ -HGluc, δ -HGluc) vonatkozó, ¹³C NMR-spektrumok alapján becsült laktonizációs állandó a γ -HGul esetén volt legnagyobb. Utóbbi δ -HGulhoz viszonyított nagyobb stabilitását DFT-számítások is alátámasztották.

A savkatalizált laktonizáció időfüggését NMR- és polarimetriás mérések segítségével követtük. Kimutattuk, hogy bár a δ -HGul gyorsabban képződik, az ellenkező irányú laktonhidrolízis a γ -HGul esetén sokkal lassabban megy végbe, ami nagyobb laktonizációs állandót eredményez. Ezenkívül bizonyítottuk, hogyha a tanulmányozni kívánt HGul koncentrációja a sósavval összevethető, nemcsak a H⁺, de a HGul is katalizálhatja a laktonizációt és a hidrolízist.

A Ca²⁺-ionokat tartalmazó oldatokban végrehajtott potenciometriás titrálások alapján kis stabilitású, 1:1 összetételű komplexek képződnek D-szorbitollal (Sor) és a diasztereomer D-mannitollal (Man), míg D-glükóz esetén a CaGlu²⁺ képződését nem tudtuk kimutatni. A CaMan²⁺ CaSor²⁺ komplexhez viszonyított kisebb stabilitása az eltérő konfiguráció következménye. Korábbi irodalmi eredmények alapján ugyanis a *treo*-1,2-*treo*-2,3 triol egységet tartalmazó ligandumok (Sor) esetén a komplexképződés kedvezőbb, mint a *treo*-1,2-*eritro*-2,3 triol egység (Man) esetén. Az erős koordinációs tulajdonsággal bíró COO⁻-csoportot tartalmazó D-glükuronát és D-glükarát jelenlétében jóval nagyobb mértékű komplexképződést figyeltünk meg.

Az 1:1 sztöchiometriájú komplexeken kívül 1:2 összetételű részecskék is képződtek D-glükonáttal és D-heptaglukonáttal (Hpgl⁻), nagy ligandum:fémion arányú rendszerekben. Polarimetriás kísérleteink ugyanakkor bizonyították, hogy a komplexekben létrejövő, gyenge kölcsönhatások miatt a kötött és szabad ligandum konformációja csak kismértékben tér el.

A szerkezetileg hasonló Gul^- aniont tartalmazó oldatokban is kimutattuk az 1:2 összetételű komplexet. A polarimetriás mérések alapján kijelenthető, hogy a ligandum konformációja a komplexképződés hatására csak kismértékben változik. Az NMR-spektrumok és kvantumkémiai számítások alapján a CaGul^+ valószínűleg különböző izomerek formájában fordul elő, melyekben a fémkötőhely a C2-OH és C3-OH vagy a C4-OH csoport (a COO^- mellett).

Az erősen lúgos közegben elvégzett NMR-mérések és potenciometriás titrálások a ligandum egyik OH-csoportjának deprotonálódására utalnak. A Ca^{2+} -ionok jelenlétében tapasztalt, jelentősen nagyobb mértékű potenciometriás effektus ugyanakkor deprotonálódott komplexek jelenlétét igazolja. Az adatok értékelése alapján bizonyítható a nagy stabilitású, $\text{Ca}_3\text{Gul}_2\text{H}_{-3}^+$ and $\text{Ca}_3\text{Gul}_2\text{H}_{-4}^0$ képződése. A 3:2:-4 sztöchiometriájú részecskét korábban Gluc^- és Hppl^- esetén is kimutattuk.

Az ^1H NMR-spektrumok segítségével megfigyeltük a $\text{Gul}^-/\text{Hppl}^-$ és Gluc^- kalciumkomplexei közti, koordinációs módban megnyilvánuló különbséget. Gul^- és Hppl^- esetén a valószínűsíthető kötőhely a C2-OH és C4-OH csoport, míg Gluc^- esetén a C2-OH és C3-OH csoport a koordinációs hely. Következésképpen, ha az első és második hidroxilcsoport relatív konfigurációja *treo*, a C3-OH csoport, míg *eritro* elrendeződés esetén a C4-OH csoport vett részt a koordinációban. A lúgos közegben képződő komplexek szerkezeti sajátosságait tekintve a konfiguráció tehát meghatározó szereppel bír.

2. Al^{3+}/L biner $\text{Ca}^{2+}/\text{Al}^{3+}/\text{L}$ terner rendszerek

A D-heptaglukonát ion kalcium és alumínát ionokkal való komplexképződési egyensúlyait tanulmányoztuk nagy ionerősségű erősen lúgos oldatokban. Megvizsgáltuk a Ca^{2+} és Gluc^- ionok közötti kölcsönhatások hőmérsékletfüggését, amely eredmények segítségével közelíteni tudtuk a részecskeeloszlást a Bayer folyamatra jellemző körülmények között. Az oldatfázis mellett a $\text{Ca}^{2+} / \text{Al}(\text{OH})_4^- / \text{Hppl}^-$ rendszerben képződő szilárd fázis átfogó analízise is céljaink között szerepelt.

A cukorsavak alkoholos OH csoportjai erősen lúgos közegben hajlamosak a deprotonálódásra. Mindazonáltal, a Gluc^- ion esetében ^{13}C NMR mérések alapján megfigyelhető volt a ligandum két lépésben történő deprotonálódása, ezáltal a GlucH_1^{2-} és GlucH_2^{3-} részecskék képződése. Habár utóbbi részecske képződésének mértéke csak $\approx 30\%$ körüli volt, ugyanakkor a független mátrix-rang analízis bebizonyította a jelenlétét.

Ca^{2+} ionok hozzáadására lúgos közegben mind a Gluc^- , mind pedig a Hppl^- esetében nagy stabilitású többmagvú komplexképződés figyelhető meg. Mindkét ligandum esetében a megnövelt ionerősség hatására kismértékű eltérést észleltünk a részecskeeloszlásban: a Gluc^- esetében a $\text{Ca}_2\text{Gluc}(\text{OH})_3^0$ összetételű részecske helyettesíthetőnek bizonyult a $\text{Ca}_2\text{Gluc}_2(\text{OH})_4^{2-}$ komplexszel, amely így kisebb illesztési hibát eredményezett 4 M (NaCl) közegben. A Hppl^- esetében a $\text{CaHppl}(\text{OH})^0$ részecske helyét a $\text{Ca}_3\text{Hppl}_2(\text{OH})_3^+$ vette át, így megállapítottuk, hogy a többmagvú kalciumkomplexek stabilitása és képződése enyhén ionerősségfüggő, azaz a megnövelt ionerősség elősegíti a többmagvú, töltéssel bíró részecskék képződését.

Az alumínát és heptaglukonát ionok közötti kölcsönhatásokat széles (2–14) pH-tartományban tanulmányoztuk. A potenciometriás titrálások eredményei alapján számos lúgos közegben képződő, eddig ismeretlen oldatbeli részecske képződését detektáltuk, így árnyalva

az e területen eddig közölt részecskeeloszlási modelleket. Az egymagvú, 1:1 összetételű komplex fokozatosan protonálódik, míg az $\text{Al}(\text{OH})_2\text{Hpgl}^-$ részecske további két alumínát ionnal is kölcsönhatást létesíthet, így 2:1 vagy akár 3:1 összetételű komplexek képződésére is lehetőség nyílik. A polarimetriás mérések megerősítették az általunk javasolt modellt, továbbá az $\text{Al}_3(\text{OH})_{13}\text{Hpgl}_2^{6-}$ és $\text{Al}_4(\text{OH})_{15}\text{Hpgl}_3^{6-}$ részecskék detektálásával tisztább képet szolgáltatott a lúgos közegben képződő részecskékről.

A ligandum kötőhelyeinek azonosítása céljából ^1H és ^{13}C NMR méréseket végeztünk pH = 4, 8 és 12 oldatokban. Savas közegben (pH = 4) a C2-OH, C3-OH és C4-OH protonjelek kiszélesedése, valamint a megfelelő szénjelek és a C5-OH jel relatív intenzitásának csökkenése az alumínátionok koordinációja szempontjából kiemelt jelentőségű kötőhelyek jelenlétére utal. A pH = 8-on mért spektrumok ligandum-stabilizált összetett hidroxidok képződésére engednek következtetni. Ezt a félkvantitatív oldhatósági szimulációk is alátámasztják, melyek szerint a 6 és 11-es pH közötti tartományban a szabad Al^{3+} és OH^- ionok teljes koncentrációja meghaladja az $\text{Al}(\text{OH})_3(\text{s})$ oldhatósági szorzatát, csapadékképződés azonban nem volt észlelhető heptaglükonát ionok jelenlétében. Erősen lúgos (pH = 12) közegben a komplexképződés sebessége meglehetősen lassú, olyannyira, hogy összemérhetővé válik a szabad és kötött ligandum közötti cseresebességgel, ezáltal számos új csúcs megjelenését eredményezve a megfelelő NMR spektrumokon. Ezek az új csúcsok tartozhatnak mind az $\text{Al}(\text{OH})_4\text{Hpgl}^{2-}$ komplex koordinációs izomerjeihez, mind pedig a többmagvú $\text{Al}_4(\text{OH})_{15}\text{Hpgl}_3^{6-}$ részecskéhez is.

A számított modellt fagyáspontcsökkenés mérésekkel és ESI-MS kísérletekkel igazoltuk. Az alumínátot és ligandumot is tartalmazó oldatokban mért fagyáspontcsökkenés nagyfokú asszociációra utalt, továbbá a részecskeeloszlási adatok alapján számított $\Delta T_{f,\text{calc}}$ értékek is jól egyeztek a mért effektussal. Az ESI-MS mérések megerősítették a 2:1 összetételű részecske jelenlétét pH = 7-en, valamint közvetett információt szolgáltatottak a koordinációs módot illetően.

A Ca^{2+} -, Al^{3+} - és Hpgl^- -tartalmú oldatokból kivált szilárd mintákat különféle analitikai és anyagtudományi módszerekkel tanulmányoztuk. A porröntgendiffrakciós (XRD) és elektronmikroszkópos (SEM-EDX) vizsgálatok alapján ezen anyagok alacsony kristályosságú fokkal, homogén elemeloszlással és jelentősen eltérő morfológiával rendelkeznek, a kereskedelmi forgalomban is kapható Hpgl^- -sókéhoz képest.

Az ICP-OES és UV-Vis mérések eredményei alapján két fajta komplexet különböztethettünk meg: Az $n_{\text{OH}}/n_{\text{Hpgl}} > 1.0$ arány mellett egyszerre képződő $\text{CaAlHpgl}(\text{OH})_4^0$ és $\text{Ca}_2\text{AlHpgl}_2(\text{OH})_5^0$ komplexeket, valamint a $n_{\text{OH}}/n_{\text{Hpgl}} < 1.0$ aránynál képződő, egységesebb sztöchiometriával rendelkező $\text{Ca}_3\text{Al}_2\text{Hpgl}_3(\text{OH})_9^0$ részecskét. Utóbbi összetétel nagymértékben hasonlít a $\text{Ca}_3\text{Al}_2(\text{OH})_{12}$ (trikalcium alumínát, TCA) szerkezetére, mely részben megmagyarázhatja a Gluc^- és TCA reakciójában keletkező anyag korábban közölt infravörös spektrumával való hasonlóságot. A biner komplexek esetében $\text{Al}_3\text{Hpgl}(\text{OH})_8^0$, valamint különféle Ca-tartalmú biner komplexek képződését feltételeztük.

Az FT-IR és Raman spektroszkópiai mérések eredményei megerősítették a fenti két csoport létezésére tett feltevésünket. Az egyes komplexek karboxilát sávjainak Fourier-dekonvolúciója alapján a biner és terner komplexek különbözőképpen koordinálnak a Ca^{2+} illetve Al^{3+}

ionokhoz. Továbbá az illesztett aszimmetrikus karboxilátrezgések helye alapján a ligandumok középpontos szimmetriában helyezkednek el a fémion körül.

A kereskedelmi forgalomban kaphatók heptaglukonát sók, valamint a Hpgl^- biner és terner komplexeinek termoanalitikai vizsgálata során utóbbi kettő jelentősen stabilisabbnak bizonyult. Ez a megnövekedett stabilitás a terner fémkomplexek esetében volt a legmagasabb, ami a két fém ligandum(ok) általi egyidejű megkötésének tulajdonítható.

A heptaglukonát Ca^{2+} és $\text{Al}(\text{OH})_4^-$ ionokkal való kölcsönhatását tekintve, a terner komplexek jelenléte lúgos közegben egyértelműen bizonyítható volt pH-potenciometriás és polarimetriás mérésekkel. Ezek a részecskék jellemzően a pH = 8 és 14 közötti tartományban képződtek, míg a pH < 8 tartományban az egyes oldatbeli biner fémkomplexek elegendőnek bizonyultak a rendszer oldategyensúlyainak korrekt leírásához. A $\text{CaAl}(\text{OH})_4\text{Hpgl}_2$ különböző protonáltsági fokú komplexei mellett egy sor bonyolultabb összetételű részecske is képződik 1:2:2, 2:1:2, 2:2:2, valamint 3:1:4 sztöchiometriával.

A heptaglukonát lúgos közegben, Ca^{2+} és $\text{Al}(\text{OH})_4^-$ ionok jelenlétében felvett ^1H és ^{13}C NMR spektrumai alapján a komplexképződési sebesség az $\text{Al}(\text{OH})_4^- / \text{Hpgl}^-$ rendszerben tapasztaltnál is lassabb, nagyszámú új csúcsot eredményezve az NMR spektrumokon. A kalcium-függő mérési sorozat esetében a csúcsok száma és helye alapján legalább 3 különböző fémkomplex képződése volt megfigyelhető, amely összhangban van a modell alapján azonos körülményekre szimulált részecskeeloszlással.

Végül a magas ionerősség és hőmérséklet speciációra gyakorolt hatását is megvizsgáltuk a már ismert $\text{Ca}^{2+} / \text{Gluc}^-$ modellrendszeren keresztül, mely során a részecskeeloszlás nem változott jelentősen. Az egyes oldatbeli részecskék különböző hőmérsékleteken meghatározott stabilitási állandói és a van't Hoff egyenlet segítségével kiszámítottuk az egyes reakciók ΔH és ΔS értékeit. Ezek szerint a CaGlucH_{-1}^0 komplex képződése endotermebbnek bizonyult a GlucH_{-1}^{2-} részecskéénél, mely értelemben a Gluc^- ion könnyebben deprotonálódik Ca^{2+} ionok jelenlétében. A korábban meghatározott termodinamikai állandók segítségével extrapolálni tudtuk a Ca^{2+} -tartalmú részecskék eloszlását $\text{Ca}(\text{OH})_2(\text{s})$ és Gluc^- -ot tartalmazó $t = 100^\circ\text{C}$ hőmérsékletű oldatokra.

3. Nd^{3+}/L biner $\text{Ca}^{2+}/\text{Nd}^{3+}/\text{L}$ terner rendszerek

A Nd^{3+} - és Gluc^- -ionokat tartalmazó rendszerek potenciometriás titrálási görbéi, valamint látható tartományban felvett elektrongerjesztési spektrumai egyhangúan alátámasztották a nagyfokú komplexképződést. A korábban már kimutatott egymagvú komplexek mellett kétmagvú, $\text{Nd}_2\text{Gluc}_3\text{H}_{-2}^+$ and $\text{Nd}_2\text{Gluc}_3\text{H}_{-2}^+$ összetételű részecskék is képződtek. A koncentrációeloszlási diagramok értelmében ugyanakkor képződésük mértéke elhanyagolható a radioaktív hulladéktárolókban uralkodó körülmények mellett.

Az NMR-spektrumok alapján a Gluc^- lehetséges koordinációs helyei a COO^- , C2-OH és C3-OH csoportok, míg a DFT számítások többféle, a fémkötőhelyek tekintetében eltérő izomer képződését valószínűsítik.

Mivel pH=8-nál Nd^{3+} - Gluc^- biner rendszerből csapadékkiválást tapasztaltunk, kísérleteket végeztünk, hogy meghatározzuk a csapadékkiválás feltételeit. A tapasztalatok szerint pH=8-11 tartományon csapadék válik ki, még a fémionkoncentrációhoz képest ötszörös glukonát felesleg esetén is. Ugyanez jellemző a terner rendszer vizes oldataira. Feltételeztük,

hogy mindkét rendszerben leváló csapadék $\text{Nd}(\text{OH})_3$ a biner, ill. $\text{Ca}(\text{OH})_2\text{-Nd}(\text{OH})_3$ keveréke a terner rendszer esetében, azonban röntgendiffraktogramok alapján a csapadék nem kristályos, és $\text{Nd}(\text{OH})_3$ -ot vagy Nd_2O_3 -ot sem tartalmaz. UV-DRS mérések ezt alátámasztották, továbbá arra utaltak, hogy a Nd^{3+} kémiai környezete nem változik a semleges oldatbeli $\text{NdGlucH}_{-1}(\text{OH})^0(\text{aq})$ komplexhez képest, a szilárd csapadék és oldatbeli semleges komplex látható spektruma közötti hasonlóság alapján feltételezhető, hogy a biner rendszerben $\text{pH}=8$ esetén jelentős mennyiségben képződő $\text{NdGlucH}_{-1}(\text{OH})^0(\text{aq})$ komplex válik ki a pH növekedésével. IR és Raman spektrumok alapján a szilárd fázis glükonátot is tartalmaz mindkét esetben. A biner és terner csapadék UV-DRS spektruma között nincs különbség, a Nd^{3+} kémiai környezete nem változik jelentősen. Termogravimetriás és ICP-OES mérések alapján a csapadék összetétele a biner rendszerben: $\text{NdGlucH}_{-1}(\text{OH})\cdot 2\text{H}_2\text{O}$, míg a terner rendszer esetében: $\text{CaNdGlucH}_{-1}(\text{OH})_3\cdot 2\text{H}_2\text{O}$.

A biner rendszer kémiai modelljének felállításához először spektrofotometriás méréseket végeztünk. Ez a csapadékkiválási tartomány pontosabb meghatározásához is alkalmas módszer, mert a fényszórás nagy alapvonalemelkedést okoz akkor is, ha a csapadékkiválás szabad szemmel még nem látható. A szabad Nd^{3+} spektrumához képest a $\text{Nd}^{3+}\text{-Gluc}^-$ Vis spektrumok nagy eltérést mutatnak, de a pH és a ligandumfeleleg változtatásával a felvett spektrumok nem változtak kiemelkedő mértékben. A potenciometriás titrálási görbék meghatározásához sósavval visszatitráltuk az oldatokat $\text{pH} \approx 13,5$ kezdeti értékről (0,8 M NaOH teljeskoncentráció a kiindulási oldatoknál). A titrálásokat és a spektrofotometriás méréseket is 4 M NaCl ionerősség mellett végeztük, hogy a nagyobb koncentrációk ($\text{Nd}^{3+} = 0,15$ M, $\text{Gluc}^- = 0,45$ M) esetén se okozzon jelentős mérési hibát a komplexképződés miatti ionerősség csökkenés. A potenciometriás titrálásokhoz platinázott platina elektródot használtunk, és Ag/AgCl elektródot alkalmaztunk referenciaként. A mérések jól ismételhetőek voltak, minden titrálást legalább kétszer elvégeztünk. A spektrofotometriás adatokon végzett mátrix rang analízis öt színes részecske képződését mutatta a biner rendszer vizes oldataiban. PSEQUAD programmal szimuláltuk a potenciometriás görbék lefutását, majd a kapott modellel a spektrofotometriás adatsorokat is megillesztettük. A felállított modell alapján $\text{Nd}_2\text{Gluc}_4\text{H}_{-5}^{3-}$, $\text{Nd}_2\text{Gluc}_4\text{H}_{-6}^{4-}$, $\text{Nd}_2\text{Gluc}_6\text{H}_{-4}^{4-}$, $\text{Nd}_2\text{Gluc}_6\text{H}_{-5}^{5-}$ and $\text{NdGluc}_2\text{H}_{-5}^{4-}$ részecskék képződnek $\text{pH}=11\text{-}14$ tartományon a biner $\text{Nd}^{3+}\text{-Gluc}^-$ rendszerben. A felállított modellt fagyáspontcsökkenésmérésekkel igazoltuk. A komplexképződést ESI-MS mérések is alátámasztják. A koordináció pontosabb leírásához Raman és NMR méréseket végeztünk. A $\text{Nd}^{3+}\text{-Gluc}^-$ komplexek szerkezetének pontosabb leírásához és a koordinálódó hidroxil csoportok meghatározásához CD, NMR és Raman méréseket végeztünk, a $\text{Nd}^{3+}\text{-Gluc}^-$ komplexeket Nd^{3+} -galaktonát és Nd^{3+} -gulonát komplexekkel hasonlítottuk össze, mivel ezek összegképlete megegyezik a glükonátéval, de egyes szén konfigurációja különböző.

A terner rendszer esetében első lépésként a már ismert $\text{Ca}^{2+}\text{-Gluc}^-$ és $\text{Nd}^{3+}\text{-Gluc}^-$ biner rendszerekben képződő részecskék stabilitási állandóit lerögzítve szimuláltuk a terner rendszerben mért potenciometriás görbéket; ez alapján csak biner részecskék képződésével nem leírhatóak a mért adatok. A látható spektrumok mátrix rang analízise alapján a biner $\text{Nd}^{3+}\text{-Gluc}^-$ részecskéken kívül még legalább három fényelnyelő komplex képződik a rendszerben, ez legalább három terner részecske képződését feltételezi. A potenciometriás és spektrofotometriás adatok együttes illesztéséből kapott kémiai modell négy részecskét tartalmaz. NMR és CD mérésekkel leszűkítettük a koordinációban résztvevő hidroxil funkciók

csoportok számát. A felállított modell alátámasztására fagyáspontcsökkenés és ESI-MS mérések folyamatban vannak.